

Анатолій Філінюк,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

**ДЕМОГРАФІЧНІ, СОЦІАЛЬНО-СТАНОВІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ МЕНШИНИ У
ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ**

В статті здійснено короткий аналіз кардинальних зрушень у методологічному полі національної історіографії, що спричинило активізацію переосмислення демографічних і соціально-станових процесів в Україні. На основі наукової літератури та залучення в науковий обіг нового масиву документів і матеріалів зроблена спроба реконструювати сутність, тенденції й особливості демографічних і соціально-станових трансформацій в середовищі польської меншини Правобережної України з часу її анексії і включення до складу Російської імперії до середини ХІХ ст. Розкрито зовнішні та внутрішні чинники, що справляли визначальний вплив на динаміку, кількість, частку поляків у загальних демографічних і соціально-станових змінах регіону.

Ключові слова: демографія, соціальні стани, польська меншина, трансформації, Правобережна Україна.

Сучасна Україна переживає складні часи, пов'язані не лише з вторгненням російських окупантів на її територію та анексією Криму і частини Донбасу, а й експансією на нашу історичну пам'ять. Незалежність України, перспективи її розвитку як демократичної, цивілізованої держави головним чином залежить від того, наскільки наше суспільство усвідомить необхідність забезпечення внутрішньої єдності громадян незалежно від їх національної приналежності та волі до перемоги у справедливій війні. Адже пізнання реальних демографічних процесів на основі становлення та причинно-наслідкових зв'язків з іншими суспільними процесами, дозволяє з'ясувати, як російське самодержавство реалізовувало плани

щодо населення Правобережжя загалом і окремих меншин, у тому числі поляків.

Мета нашої розвідки – розкрити на основі вивчення наукової літератури, джерел і сучасних методологічних засад характер та особливості демографічних, соціально-станових трансформацій в середовищі польської меншини в Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в умовах інкорпораційної політики російського самодержавства.

Слід підкреслити, що реконструкція історії Правобережної України після 1793 р. загалом і соціальних змін на її теренах зокрема в літературі тривалий час відбувалася за створеними російськими та радянськими ідеологами й апологетами схемами без заглиблення у зміст суспільних процесів, а тим більше об'єктивного осмислення документів і матеріалів. З поля зору випала їх складність, ігнорувався вплив економічних, соціальних і політичних чинників, загальноцивілізаційних процесів. Між тим, завдячуючи працям В. Антоновича, М. Костомарова, М. Грушевського, А. Барабоє, І. Гуржія, Т. Дерев'янка, В. Маркіної, В. Наулка, О. Нестеренка, О. Пономарьова, В. Романцова, І. Слабеєва висвітлені окремі аспекти демографічного розвитку регіону, зокрема показані повільніші ніж у Південній Україні темпи зростання міщан і зміни в соціально-становій структурі населення.

Процеси, що на зламі 80–90-х рр. минулого століття обумовили кардинальні зрушення в методологічному полі національної історіографії [20, с.473] і позитивно позначилися на дослідженні історії Правобережної України кінця XVIII – першої XIX ст. й, зокрема у царині переосмислення демографічних і соціально-станових процесів її багатоетнічного населення. Зокрема, механізми розв'язання так званого “польського питання” центральними та місцевими управлінськими структурами Російської імперії комплексно простежила в своїй монографії Н. Щербак. В. Романцов відзначає зменшення в етнічному складі населення регіону питомої ваги українців протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст.; І. Кривошея, С., Є. Чернецький, В. Павлюк,

Ю. Поліщук, В. Свербігуз – соціальні зміни в середовищі шляхетського стану та процес легітимації і декласації дрібної шляхти.

Генеалогічні аспекти та соціальні трансформації в магнатсько-шляхетському середовищі активно вивчають сучасні польські дослідники М. Буткевич, А. Зайончковський, А. Подраза, І. Рихлікова, В. Серчик, Ж. Сікорська-Кулеша, А. Хвальба. Вкрапленнями демографічного та соціально-станового характеру відзначаються праці А. Каппелера, Д. Бовуа, Н. Дейвіса, Д. Хоскінга, Д. Дж. Клієра, Р. Пайпса, Р. Робінса, Е. Томпсон, К. Мацузато і М. Такесі. В новітній російській історіографії (Л. Гагагова, Л. Горизонтов, М. Долбілов, О. Міллер, П. Стегній та ін.) історія Правобережжя після 1793 р., в тому числі демографічні та соціально-станові перетворення, висвітлюються переважно для ілюстрації російського минулого.

Загалом зусиллями багатьох дослідників нагромаджено значний фактичний матеріал, проте поки що не створено роботи, в якій би було сформоване цілісне уявлення про реальні зміни в складі польської спільноти Правобережжя.

Підкреслимо, що, зазвичай, головними у демографічних змінах є народжуваність і смертність. У Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. їх визначали переважно зовнішні фактори, зокрема інкорпораційна політика російського самодержавства, продовження її освоєння представниками титульної нації з Волині і Галичини, польської й єврейської меншин та іноземних колоністів, а також масові міграції з її теренів на інші українські землі та регіони Російської й Австрійської імперій. У числі “випадкових” факторів передусім були війни і викликані ними людські втрати. Адже лише через великі війни відбулося скорочення природного приросту населення на 40–100 % [31, с.15].

Демографічні і соціально-станові зміни в середовищі польської меншини, як і титульного етносу та інших етносів Правобережжя, вирізнялися: а) абсолютною перевагою в масі етнічних українців, істотним природним приростом за рахунок високої народжуваності дітей, одночасним сповільненням темпів зростання та скороченням частки титульного етносу від

87,9 % у 1795 р. до 79,0 % в 1858 р. [12, с.23, 25]; б) утвердження процесу зменшення кількості та частки поляків і їх землеволодіння: їх питома вага у регіоні протягом першої половини ХІХ ст. знизилася з 7,79 до 5,69 % [17] при збереженні їх місця та ролі в соціально-економічній та культурно-освітній сферах, особливо за часів Олександра І, названих у літературі “справжнім піком толерантної політики” уряду. Хоча всі благодіяння, як і сам альянс із поляками, були не від бажання чи добрих намірів царизму, а через його безсилля; в) підлеглістю та національним пригнобленням українців з боку прибулих російських колонізаторів, поляків і євреїв; г) зростаючою чисельністю росіян, поляків, євреїв та іноземців у містах і містечках, що певною мірою інтернаціоналізувало і деукраїнізувало терени всього регіону; д) адміністративним сприянням етнодемографічних міграційних процесів [25, с.4] з боку центральної і регіональної влади; ж) залученням поляків до військової служби, які воювали з відзнаками в численних війнах імперії [15, с.521].

З кінця ХVІІІ ст. Правобережна Україна відзначалася високим природним приростом за рахунок високої народжуваності дітей не лише українців, а й поляків. Частка дітей тут переважала 50, а інколи – 70 % [5, арк.96-120; 8, арк.2-5, 11]. По-друге, демографічні зміни зумовлювались міграціями, продовженням освоєння її теренів українцями [6, арк.75], поляками, євреями й іноземцями, а також масовими міграціями з її території в інші українські землі і регіони Російської та Австрійської імперій [4, арк.1-13]. По-третє, на них впливали виконання рекрутської повинності, репресивні заходи царизму, зокрема покарання рекрутчиною і переселеннями. Особливо це стосувалося поляків після 1794 р., 1831 р.

На фоні широкомасштабного демографічного зростання в Україні, природний приріст населення Правобережної України сповільнювався: у 1804–1810 рр. він складав 12,9 %, у 1811–1820 рр. – 12,0 % і в 1831–1840 рр. – 9,8 % [18, с.174]. Порівнюючи ці показники в періоди між 1796 і 1816 та з 1816 по 1834 рр., цілком очевидно, що в першому з них темпи були значно нижчими, ніж у другому, хоча він був меншим на 5 років. Загальна чисельність мешканців регіону в 1795 р.

становила 1737609, у 1811 – 1762196, а станом на 1815 р. – 1957045 осіб чол. статі [12, с.23-25]. У перші 15 років їх приріст склав лише 1,4 %, а в наступних 5 років тенденція змінилася на краще. Як наслідок, за 20 років збільшення населення 12,6 %.

У Правобережжі, незважаючи на припинення масової колонізації південно-східної частини ще в першій половині XVIII ст., після 1793 р. більш інтенсивно збільшувалася чисельність мешканців населених пунктів, заснованих у XVIII ст. і особливо в другій його половині. У цей час посилилася тенденція до кількісних та якісних змін населення міст регіону, котрі культурно і мовно перемелювали прийшлих, перетворюючи їх на частину російського пролетаріату та міщанства. Лише за першу чверть XIX ст. міське населення Волинської і Подільської губерній виросло на 47 тис. осіб у кожній [24, с.104]. Якщо у 1800 р. в Правобережжі налічувалося 92267 купців і міщан, у 1808 – 99799, в 1816 – 108350, у 1824 – 189339, то в 1825 р. – 229253 ревізькі душі. Від початку XIX ст. їх кількість зросла майже в 2,5 рази. Зауважимо, що за 1800–1808 рр. зростання мешканців міст склало трохи більше 8,1 %, у наступні 1809–1815 рр. – понад 8,5 %, а станом на 1824 р. – майже 17,5 %. Але якщо поляки поповнювали переважно заможну частину міських мешканців, то біднішу – наповнювали українські селяни [7, л.1-44].

Наприкінці XVIII ст. тут проживало 350 тис. поляків [26, с.225], а шляхта була представлена переважно поляками, частка яких складала майже 38,7 %. В краї мешкало понад 260 тис. дворян, що складало 7,7 % від його населення [22, с.322]. Поляки складали основу правлячої поміщицько-магнатської верхівки, католицького духовенства, службовців, меншою мірою – серед “чиншової шляхти”, міщан і селян. Здебільшого вони розселялись спорадично або нерегулярно, поодинокі, окремими етнорелігійними громадами в межах суцільного українського етнічного масиву. Оскільки серед них кількісно переважала неосіла шляхта, це мало виразний шляхетський характер. Польський елемент особливо виразно проявився в середовищі місцевого дворянства та купецтва [14, с.25], стали більше розширюватися магнатські латифундії [23, с.13]. Магнати Вишневецькі, Калиновські, Острозькі, Тишкевичі,

Киселі, Жолкевські, Конєцьпольські, Потоцькі, Браницькі, Любомирські, Сангушки, Собанські, Ярошинські, Радзивілли не лише володіли десятками і сотнями тисяч десятин землі, а й належали до найвпливовіших людей [15, с.603].

Між тим, частка поляків і їх вплив на життя регіону поступово зменшувалися. Якщо під час 5-ої ревізії (1795 р.) вони склали 7,79 % від загальної кількості населення, то за наслідками 10-ї ревізії (1858 р.) їх частка скоротилася до 5,69 або на 2,1 %. Водночас доля євреїв зросла за цей час з 3,61 % до 11,52 %, тобто більш як у 3,1 рази. Як результат, в загальній шкалі поляки опустилися з другого на третє місце, а євреї, навпаки, піднялися по драбині на друге місце. Це був перший наслідок наступальної політики самодержавства, деполонізації та зросійщення краю після Листопадового повстання 1830–1831 рр., спрямованої на викорінення в мешканців польського походження існуючу політичну орієнтацію з метою нероздільної єдності Правобережжя з великоросійськими губерніями. Більшість її працювала в гутах, майстернях і на заводах. Прибульці опанували мову корінного населення, яке, в свою чергу, переймало польську мову як мову престижної культури і більш передової цивілізації і ці дві мови, постійно взаємодіючи, впливали одна на одну. У поляків такі взаємовпливи породили польський кресовий південний діалект, котрий відзначався відчутним впливом української мови.

Наприкінці XVIII ст. в регіоні проживало більше 135 тис. шляхти чоловічої статі. Її верхній прошарок складала часткова шляхта (власники частин сіл). Нижче була чиншова (безстрокові орендарі садиб і пов'язаних з ними земельних угідь, за користування якими вони мали сплачувати власникові щорічну плату – чинш), загорова, загонова (власники садиб і невеликих присадибних ділянок) шляхта. Найнижчі її прошарки складала голота й брукова шляхта. На кількісне співвідношення цих груп яскраво вказують наступні дані: у 1812 р. у Київській губернії мешкало 43,5 тис. польської шляхти або майже у 4 рази більше, ніж російського і зросійщеного українського дворянства. Однак серед них тільки 300 чи 0,7 % мали землю, решта була безземельною і жила за рахунок служби [18, с.447].

Хоча питома вага дворян Правобережної України була

майже в 5,9 більшою ніж у Лівобережжі і в 10,4 рази більше, ніж загалом по Росії, важко погодитися з Д. Бовуа, який відносить всіх поляків Правобережжя до шляхетського стану. Станом на 1817 р. частка дворян у складі населення скоротилася на 0,93 %, однак переважала в 4 рази Лівобережну Україну і в 7,5 рази – інші регіони Росії [16, с.165]. Землевласницька шляхта, що набула статусу “першого стану нації”, складала 38814 землевласників у Короні (тобто в Польщі) та Правобережжі [11, с.61]. Більшість шляхти працювала в гутах, майстернях, на заводах, за що отримувала дрібні земельні наділи.

У загальному спектрі соціальних станів і прошарків Правобережної України наприкінці XVIII ст. дворяни склали 7,8 % [19, с.31], що перевищувало цей показник загалом по Росії більш як у 3,5 рази [16, с.161], а щодо Лівобережної та Південної України – відповідно – в 7,86 та 7,56 рази. При цьому в центральних губерніях дворяни склали близько 1 %. За етнічною приналежністю більшість дворян була неукраїнського походження [21, с.42]. В Київській губернії у 1797 р. налічувалося 43677 дворян, в 1811 – 44095, а у 1816 р. – 40292. В 1795 р. один шляхтич припадав на 12 осіб чоловічої статі, у 1810 р. – на 13, а в 1816 р. – на 14 [10, с.179, 191]. За даними 1802 р., в Подільській губернії налічувалося 94990 осіб дворянського стану, кожен десятий з яких був землевласником [28, с.101-102]. Станом на 1834 р. у регіоні було 25211 поміщиків і 410212 шляхтичів, які склали майже 8,0 % населення. В окремих містах і містечках їх частка коливалась від 17 до 46 % [9, с.97]. У Київській губернії в 1812 р. нараховувалось 43,5 тис. дворян-поляків і лише 1170 чи менше 2,7 % росіян та українців. Колишня дрібна шляхта, що не довела свого дворянства, поповнювала ряди особисто вільного селянства, яке, як і податні стани, виконувало державні повинності. Їхнє становище наближалось до приватновласницьких і дворових селян. В 1837 р. на Поділлі налічувалося 38750 таких селян. На Волині та Київщині їх кількість була меншою [27, с.309-310].

Розбір шляхти до імперської соціальної структури відбувався поетапно. Спочатку Катерина II найбагатшу їх частину кооптувала в дворянство, завдяки чому вони набули тих

самих прав, що й по всій державі, та отримали допуск до російської еліти. Враховуючи величезну кількість дрібної шляхти, уряд запобігав узаконенню її дворянського стану [30, с.28], примусивши юридично підтвердити дворянське походження. Визнання дворянського статусу найболісніше відбилося на численній збіднілій і безземельній шляхті, яку мали намір ліквідувати як стан. Задля реалізації інкорпораційного процесу імператриця 3-го та 17-го травня 1795 р. підписала укази, якими веліла невідкладно провести ревізію документів на підтвердження дворянського походження шляхти. У документах лише згадувалася околична (що жила на околицях) і чиншова шляхта (котра за користування землею сплачувала поміщикам чинш чи оброк). Її представників вносили у шляхетські реєстри за умови подачі необхідних доказів [1, арк.1-207]. Це були дрібні виробники, що самі обробляли землю, та частина чиншовиків, котра складала адміністрацію поміщицьких і державних маєтків. На Поділлі, як і в інших губерніях Правобережжя, чиншовики становили величезну більшість шляхти, серед якої поміщиків у 1795 р. було трохи більше 9,0 % [3, арк.177-178]. Для доказу дворянського походження шляхта представляла низку документів за вимогами “Грамоти на права, вольності і переваги благородного російського дворянства”. Весь процес легітимації тривав близько року, а то й більше. Щільнішим сито вимог було, якщо претенденти втрачали документи для підтвердження, були народжені у незаконному шлюбі або причетними до судових ухвал. Дворян поділили на 3 категорії: 1) затверджених дворянськими депутатськими зборами і не затверджених, але котрі володіли помістями і селянами без землі чи кріпосними і дворовими селянами; 2) затверджених депутатськими зборами, але які не володіли населеними помістями; 3) не затверджених дворянськими депутатськими зборами і не власників помість. Перші не включалися до податного стану, не платили податків і не виконували військової повинності; другі звільнялися від повинностей до розгляду доказів на дворянство [10, с.192]. Становлячи окрему корпорацію, потомствені дворяни наділялися особливими привілеями, обсяг яких значно зріс за Павла I та Олександра I. У губерніях були заведені дворянські

родові книги, до яких заносили дані з юридично підтвердженою давністю роду впродовж ста років, а також пожалувані дворяни; у другу вписували імена дворян, які отримали дворянство разом із військовим чином, у третю – тих, яким присвоїли дворянське звання з цивільним чином, у четверту – іноземних дворян, у п'яту – титулованих дворян, у шосту – відомих за документами “стовпових дворян” держави, що довели давність свого роду за більш як сто років [13, с.71].

Абсолютна більшість шляхти, особливо дрібної, не змогла представити належних документів. Дрібношляхетські сім'ї найчастіше не володіли навіть маленькими помістями; по-друге, частина з них володіла помістями, але вони знаходилися за кордоном; по-третє, багато з них відзначалося високою кар'єрною мобільністю, що ускладнювало збір підтверджуючих документів; по-четверте, для відшукання документів їм часто не вистачало фінансів і часу. Відтак, ревізія 1795 р. перекрила доступ до дворянського стану близько 40 % польської безземельної шляхти. Частина, через свою крайню бідність і неосвіченість, влилась у місцеве селянське середовище, не доводячи дворянського походження. Це викликало істотне зростання частки декласованої шляхти, що відчула на собі всю складність урядової політики. Зокрема, однодворці змушені були виконувати рекрутську повинність [2, арк.3-5]. Навіть визнані “справжньою шляхтою” мали чимало проблем і часто судилися за звільнення від податків, рекрутської повинності, за повноцінні права.

Царизм мав намір зменшити частку шляхти Правобережної України за рахунок переселення від 4 до 8 тис. шляхетських родин на державні землі Причорномор'я. Для цього було видано кілька законодавчих актів. Проте задум не був реалізований. До того ж, у 1795 і 1816 рр. шляхта документально підтверджувала свої права. Щоправда, під час п'ятої ревізії частині мешканців все-таки вдалося добитися відновлення своїх прав. Після неодноразових перенесень термінів легітимації дворян, за 1801–1830 рр. підтвердження дворянства отримали 10820 шляхтичів [28, с.102]. Подібною була практика в Київській губернії, де в 1800–1815 рр. було затверджено і внесено в родословну книгу 13065 шляхтичів [10,

с.193-194]. На шляхтичів, які не могли документально підтвердити дворянства, поширювався статус однодворців з позбавленням привілеїв. Але при наявності нерухомості та земельних маєностей, вони могли перейти в стан міщан, купців, духовенства тощо, або відновити соціальний статус через військову або цивільну службу. Можливості для реалізації ділових якостей у міській шляхти були значно ширшими, ніж у сільській. Загалом нововведення мали наслідком швидшу імплантацію шляхти в російське дворянство.

Найвищу сходинку соціальної і майнової градації дворянства зайняли князі та графи. Дещо нижче розмістились поміщики, які мали вотчини чи села. Ці категорії землевласників залишались соціально домінуючими в регіоні [29, с.221]. Нижчу сходинку посіла помісна шляхта, що мала успадковані або куплені володіння і проживала в містах. Частина її представників змінила австрійське на російське підданство [4, арк.11]. Найнижчою за рангом, але найбільш чисельною була чиншова шляхта, що не мала земельної власності, але сплачувала поземельний податок.

Отже, в сучасній літературі відтворено чимало аспектів про динаміку, чисельність і соціально-станові процеси серед польської спільноти Правобережжя упродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. З літератури випливає, що в зазначений період поляки регіону зазнали істотних демографічних і соціально-станових трансформацій, які зумовлювалися дією комплексу чинників в його строкатому просторі та були обтяжені численними дискримінаціями самодержавства. Якщо до 1793 р. місце поляків збігалось зі соціально-становим поділом населення, то на середину XIX ст. воно кардинально змінилось на користь імперії.

Список використаних джерел і літератури:

1. Центральний держ. іст. архів України у Києві, ф. 210, оп. 2, спр. 20, 207 арк.
2. ЦДІАУ у Києві, ф. 210, оп. 2, спр.27, 52 арк.
3. Державний архів Вінницької області. ф. Д-521, оп. 2, спр. 3, 82 арк.
4. Державний архів Київської області, ф. 1, оп. 295, спр. 1985, 34 арк.
5. Державний архів Хмельницької області, ф. 29, оп. 1, спр. 8, 289 арк.
6. Державний архів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 201, 175 арк.

7. Российский гос. архив в Санкт-Петербурге, ф. 1374, оп. 1, д. 297, 19 л.
8. Институт рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 6, спр. 2633, 6 арк.
9. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 року В. Рудлицького (До історії Поділля початку XIX ст. / М. Карачківський // Студії з історії України Науково-дочислідної кафедри історії України в Києві. – Т. 3. – К.: Друкарня УАН, 1927. – С. 96-111.
10. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником, сенатором Иваном Фундуклеем. В 3 т. В 4 ч. – Ч. 1. – СПб. : Тип. МВД, 1852. – 549 с.
11. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. Даниель Бовуа; перекл. з фр. Зої Борисюк. – Львів. : Кальварія, 2007. – 296 с.
12. Брук С. И. Численность и расселение украинского этноса в XVIII – XX в. / С. И. Брук, В. М. Кабузан // Советская этнография. – 1981. – № 5. – С. 15-31.
13. Водарский Я. Е. Население России за 400 лет (XVI – начало XX вв.) / Я. Е. Водарский. – М.: Просвещение, 1973. – 159 с.
14. Гуржій О. І. Селяни України та їх оподаткування в XVII – середині XIX ст. / Олександр Гуржій, Василь Орлик. – Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2012. – 278 с.
15. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.
16. Кабузан В. М. Изменения в удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. / В. М. Кабузан, С. М. Троицкий // История СССР. – 1971. – № 4. – С. 153-169.
17. Кабузан В. М. Народы России в первой половине XIX века. Численность и этнический состав / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 1992. – 192 с. // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://antisys.ru/wpq/2015/03/30/кабузан-в-м-народы-россии-в-первой-пол/>.
18. Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.
19. Кабузан В. М. Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР. 1795-1939 гг. / В. М. Кабузан, Г. П. Махнова // История СССР. – 1965. – № 1. – С. 29-37.
20. Кравченко В. Украина, империя, Россия... (обзор современной украинской историографии) / Владимир Кравченко // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литератур. обозрение, 2007. – С. 466-483.
21. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / Укл., авт. вст. ст. С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 124 с.
22. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель іта народів / Павло-Роберт Магочій. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794+XXII с.+карти+табл.

23. Реєнт О. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк; Ін-т історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 365 с.

24. Ридзюнський П. Г. Городское гражданство дореформенной России / П. Г. Ридзюнський. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 559 с.

25. Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами (XVIII – XX століття) / Володимир Романцов. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 184 с.

26. Філінюк А. Г. Соціально-демографічні процеси у Правобережній Україні на межі XVIII – XIX століть / А. Г. Філінюк // Наук. праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм., 2011. – Т. 21: На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 241-256.

27. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: інкорпорація до складу Російської імперії: дис. докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України / Філінюк Анатолій Григорович. – Кам'янець-Подільський, 2013. – 598 с.

28. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): монографія / Н. О. Щербак. – К.: ПЦ “Ризографіка”, 2005. – 616 с.

29. Філінюк А. Г. Зміни в політико-правовому статусі та управлінні міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / А. Г. Філінюк, О. Л. Кузема // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2000. – Т. 5 (7). – С. 221-229.

30. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України / М. В. Бармак. – Львів, 2008. – 41 с.

31. Рыбаковский О. Л. Предпосылки оценки демографического развития России в XIX веке: автореф. дис. соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.18 Экономика народонаселения и демография / О. Л. Рыбаковский. – М., 1998. – 20 с.

A. Filiniuk. DEMOGRAPHIC and SOCIAL TRANSFORMATION of CLASSES of POLISH MINORITY in the RIGHT BANK UKRAINE in the LATE XVIII - the FIRST HALF of the XIX CENTURY in the CONTEXT of MODERN HISTORIOGRAPHY

This article provides a brief analysis of the scientific literature on the issue, states the fundamental changes in the methodology field of national historiography, which resulted in the activation of scientific thought into therethink of demographic and social classes processes in Ukraine and reasonable conclusion about the absence of comprehensive studies in this area is done. Based on the comprehensive analysis and understanding of the scientific literature and published sources, and the involvement to the scientific use the new array of documents and materials it was made an attempt to recreate, using modern methodological

principles, the nature, trends and characteristics of demographic, social and class transformations in the environment of the Polish national minority in the Right-Bank Ukraine since its annexation and the inclusion into the Russian Empire to the middle of the nineteenth century.

The investigation reveals the internal and external factors that kept a decisive influence on the dynamics of quantity and the proportion of Poles in the general demographic, social and class changes of the region. It's emphasized how they were affected by upholding by the central and local authorities of imperial interests, by the national policy of the autocracy, by the czarism measures after the suppression of the Polish uprisings in 1794 and 1830-1831. The dependence of demographic trends among Polish landlord-magnate tops, nobility and peasantry and their proportion in the total population from their legal status, policies of unclassification and corrections of official St. Petersburg implementation of collegiate measures in the Right Bank is traced. The peculiarities of internal colonization and migration are characterized and it's demonstrated how various privileges, bans, forced relocation and punishment affected the proportion of Poles in the composition of its inhabitants. It's indicated that Church activities of the Russian government aimed not only to neutralize centralism, provoked Ukrainian separatism and movement from nobility, but also effected on massive shift of the Uniates to the Roman Catholic Church and in the same time - shift of some Catholics - to the Orthodox, causing difficulties with determination of their nationality.

Keywords: demography, social classes, the Polish minority, transformation, Right-Bank Ukraine.

A.Filinyuk. TRANSFORMACJE DEMOGRAFICZNE, STANÓW SPOŁECZNYCH POLSKIEJ MNIJSZOŚCI NA PRAWOBRZEŻNEJ UKRAINIE NA KONIEC XVIII–PIERWSZEJ POŁOWY XIX WIEKU W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNEJ HISTORIOGRAFII

W artykule dokonano krótką analizę literatury naukowej, dotyczącej danej problematyki, ukazano na kardynalne zmiany w zakresie metodologii i historiografii narodowościowej, która stała się bodźcem myśli naukowej dla przemyślenia procesów demograficznych i stanów społecznych na Ukrainie, a także uzasadniono wniosek obraku badań kompleksowych w tym zakresie. Na podstawie wszechstronnej analizy i opracowania literatury naukowej, źródeł opublikowanych, dołączenie do naukowego dorobku dokumentów i materiałów wykonano próbę z dotrzymaniem współczesnych metodologicznych zasad, odtworzenia istoty, tendencji, a także właściwości demograficznych i transformacji stanów społecznych w otoczeniu Polskiej mniejszości narodowej Prawobrzeżnej Ukrainy z czasu jej aneksji i włączenia do składu imperium Rosyjskiego połowy XIX wieku. Zaobserwowano zależność tendencji demograficznych wśród polskiego mieszczaństwa i magnackiego stanu, szlachty i chłopów, ich jakościową wartość w odniesieniu do ich liczebności, od stanu prawniczego, polityki deklaszacji i korygowania oficjalnego Sankt–Petersburga stosownie realizowania inkorporacyjnych zabiegów na Prawobrzeżu.

Słowa kluczowe: demografia, stany społeczne, mniejszość polska, transformacje, Prawobrzeżna Ukraina.